

Auxiliarul condiționalului românesc: argumente semantice și funcționale în reconstituirea unui proces de gramaticalizare controversat

Rodica Zafiu*

Facultatea de Litere, Universitatea din București, Str. Edgar Quinet 5–7, Sector 1, 010017 București, România
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Calea 13 Septembrie 13, 050711 București, România

Despre articol

Istoric:

Primit 12 iulie 2017

Acceptat 16 august 2017

Publicat 30 septembrie 2017

Cuvinte-cheie:

gramatică istorică

diacronie

Rezumat

Articolul își propune să demonstreze avantajele explicative ale vechii ipoteze asupra originii auxiliarului condiționalului analitic românesc (*aș* + infinitiv) în imperfectul verbului (*a*) *vrea* < **volere* (< *VELLE*). Procesul de gramaticalizare, reconstituit prin comparația cu celelalte limbi romanice și prin raportare la direcții tipice ale schimbării lingvistice, presupune faze semantice intermediare (valoarea de viitor în trecut, valoarea ipotetică preponderent contrafactuală), ale căror urme se pot găsi în primele texte românești (traduse), dar au fost puse, în general, pe seama simplei calchieri din limbile-sursă. Utilizările condiționalului cu auxiliarul cu formă redusă (*aș*, *ai* etc. + infinitiv) sînt raportate la cele (co-ocurente în textele vechi) ale condiționalului în care auxiliarul este recognoscibil (*vrea* + infinitiv) și pentru care este încă puternică valoarea din prima etapă de gramaticalizare—de viitor în trecut. Textul propune și o explicație pentru formele atipice din paradigma auxiliarului de condițional—*aș(i)*, *ar(ă)*—prin suprapunerea dintre formele de imperfect și cele de perfect simplu ale verbului (*a*) *vrea*.

1. Introducere

Originea auxiliarului cu care se formează în română paradigma modului condițional este obiectul unor controverse cu o istorie îndelungată. Ipotezele principale sînt cele care presupun că la originea paradigmei auxiliarului se află (în diferite ipostaze modal-temporale) (a) verbul *HABERE*; (b) verbul **volere*; pe lângă acestea, există și soluții de compromis (de pildă, ideea contaminării dintre cele două paradigme) sau poziții declarat indecise. În sprijinul diferitelor explicații s-au invocat paralele cu condiționalul romanic, legături cu alte perifraze de condițional din limba veche, cu formele de condițional din istroromână și din graiul bănățean. Diversele teorii au oferit uneori explicații etimologice suplimentare, insuficient de convingătoare, pentru formele atipice *aș* (persoana 1sg) și *ar* (3sg=3pl).

Ne propunem să trecem în revistă principalele argumente aduse de fiecare dintre ipoteze și să le reinterpretăm, prin deplasarea accentului de la explicațiile bazate predominant pe evoluția formelor la cele care țin cont de regularitățile procesului de gramaticalizare în ansamblul său, cu implicarea factorilor semantici și funcționali. Acest tip de abordare favorizează ipoteza originii auxiliarului în verbul *a vrea*, ipoteză care are avantajul unei corelări mai strînse între schimbările presupuse și specificul semantic și funcțional al condiționalului în genere și al sistemului modal-temporal românesc în particular.

În primele texte de care dispunem, din secolul al XVI-lea, auxiliarul condiționalului este atestat (în antepunere) în formele: 1sg *aș* / *așu* / *ași*¹; 2sg *ai*; 3sg=pl *ară* / *are*²; 1pl *am*; 2pl *ați*. În postpunere față de

* Adresă de corespondență: rodica_zafiu@yahoo.com.

¹ Forma *așu* este atestată mai întîi în [PH.1500–10](#); *ași* apare în [CV.1563–83](#), sporadic în [PO.1582](#) etc.; *aș* este cea dominantă în [PO.1582](#). Mai multe exemple din texte sînt reproduse de [Densusianu \(1975, p. 569\)](#). Frecvența formelor poate fi verificată cu ajutorul platformei [Corpus electronic al textelor românești vechi](#) [online].

² Forma *ară* este foarte frecventă în [PH.1500–10](#), [CC².1581](#), [CT.1560–1](#), [PO.1582](#) etc. O variantă *aru* e consemnată într-un

infinitivul verbului, apare o problemă de segmentare pe care o vom discuta ulterior: formele sînt precedate de secvența *-re-*, care ar putea fi sau finala infinitivului, sau segmentul inițial al auxiliarului³.

Construcția pare veche și puternic gramaticalizată: cuprinde exclusiv infinitivul fără *a* (ceea ce indică o fixare anterioară asocierii prepoziției la infinitiv), iar formele specifice (*aș*, *ară*) nu apar niciodată singure sau în alte combinații, ci sînt specializate pentru marcarea condiționalului. Și celelalte forme din paradigma auxiliarului sînt specializate funcțional (pentru construcția cu infinitivul și valoarea de condițional a perifrizei), chiar dacă intră în relații de omonimie cu alte forme verbale: forma de 2sg *ai* este identică cu aceea de indicativ prezent a verbului *a avea* și cu auxiliarul perfectului compus, provenit tot din *a avea* (la aceeași persoană gramaticală), varianta de 3sg *are* este identică cu aceeași persoană a prezentului verbului *a avea*, iar 1pl *am* și 2pl *ați* sînt omonime cu auxiliarul perfectului compus.

Forma de persoana 3sg este singura care se modifică în timp, din momentul primelor atestări; *ară*, dominant în secolul al XVI-lea, persistă în secolul al XVII-lea (în **MI**~1620, **Prav.1652**, în **SA.1683**, în **BB.1688** etc.), ca și *are* (**Prav.1646**, **BB.1688** etc.), dar cele două variante încep să fie înlocuite de *ar*, care apăruse sporadic și înainte⁴. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea se generalizează forma *ar*. **Gheție** (1994, p. 28) consideră că *ar* este o inovație pornită din graiurile sudice și extinsă în Moldova și abia apoi în zonele transcarpatice, unde *are* și *ară* au fost înregistrate de anchetele dialectale chiar în secolul al XX-lea (v., de exemplu, **Papahagi**, 1925, p. LXVIII). Finala formei de persoana 1sg variază și în limba din secolele trecute, și în româna actuală, fiind interpretabilă ca pronunție palatalizată vs. nonpalatalizată a consoanei finale *ș*⁵.

2. Ipotezele asupra originii auxiliarului

Ipoteza originii în **volere* și cea a originii în **HABERE** au avut destui susținători de-a lungul timpului; cea de a doua a dezvoltat și multe variante, în funcție de paradigmele modal-temporale alese, adesea combinate, prin care au fost explicate formele auxiliarului. Între susținătorii ambelor ipoteze există și unele diferențe privind vechimea relativă a transformărilor. **Densusianu** (1975, p. 572) și **Lombard** (1954–1955, p. 962–963) au preferat să nu adopte explicit nici una dintre principalele teorii asupra originii auxiliarului de condițional⁶.

2.1. Ipoteza **HABERE**

Cei care au susținut că la originea auxiliarului de condițional stă verbul **HABERE**/*a avea* au pornit de la formele de prezent sau de perfect ale acestuia sau au presupus o combinație de paradigme. Ipoteza **HABERE** este destul de veche, avînd mai mulți adepți în secolul al XIX-lea⁷; a fost acceptată inițial și de **Meyer-Lübke** (1895, p. 154), care a aderat apoi (în **Meyer-Lübke**, 1900) la ideile lui **Weigand** (1896). Explicația a fost apoi reluată, în diferite variante, de **Tiktin** (1904), **Rosetti** (1932, p. 104), **Titova** (1959), **Bugeanu** (1970), **Theodorescu** (1978, p. 296–297), **Elson** (1992), **Zamfir** (2007, p. 321–376), **Popescu** (2013, p. 202–204) etc.

document din 1593 (**Frâncu**, 2009, p. 121). Pentru identificarea formelor în texte, v. indicația din nota precedentă.

³Segmentările aparțin editorilor, toate aceste forme cu auxiliar postpus fiind scrise în textele originale fără pauză: *vreaareaș*, *vreaareați*, *vreaareară* etc.

⁴**Frâncu** (2009, p. 122) consideră că forma scurtă *ar* nu apăruse încă în perioada veche a românei literare (pînă în 1640), contestînd autenticitatea unor semnalări anterioare. Există totuși cîteva atestări ale lui *ar* din secolul al XVI-lea (de exemplu în **po.1582**, v. **Arvinte**, 2007, p. 317) și din primele decenii ale secolului al XVII-lea (de exemplu în **A.1620**, 16^v). Forma *ar* devine destul de frecventă în **Prav.1652**, dar este încă rară în **Prav.1646**, **BB.1688** (**Arvinte**, 2004, p. LI) etc.

⁵În gramatica lui **Diaconovici Loga** (1822) există inconsecvențe chiar în tabelele de conjugare, în care sînt trecute atît *aș*, cît și *ași* (a se vedea, de exemplu, p. 104 și p. 110).

⁶Este adesea citată afirmația lui **Densusianu** (1975, p. 572): „le conditionnel formé avec *ași* reste encore une énigme de la morphologie roumaine”.

⁷Primii susținători ai ideii—F. Diez, T. Cipariu, A. Cihac, B.P. Hasdeu etc.—sînt trecuți în revistă de **Philippide** (1927, II, p. 202–204).

Formele modal-temporale considerate punct de plecare al evoluției spre statutul de auxiliar⁸ sînt prezentul (Titova, 1959), indicativul mai mult ca perfect sau subjonctivul imperfect (Tiktin, 1904), indicativul perfect (Bugeanu, 1970; Elson, 1992) și adesea o combinație de paradigme—indicativul imperfect, subjonctivul imperfect, subjonctivul mai mult ca perfect etc. Aceste explicații țin cont în primul rînd de formă și nu caută o motivare coerentă pentru evoluția semantică (de la *a avea* cu diferite valori temporale la marca de condițional-optativ). Au influențat preferința pentru explicația prin HABERE apropierea formale deja menționate: coincidența unor forme cu auxiliarul de perfect compus (*ai, am, ați*), apropierea sau identitatea cu forma verbului lexical *a avea* (*ar/are*). Teoria HABERE s-a bazat și pe comparația romanică, preferîndu-se auxiliarul care a stat la baza formelor de condițional din celelalte limbi romanice. E totuși o comparație punctuală și parțială, care nu ține cont de lipsa similitudinii în formarea viitorului. Ipoteza HABERE implică un decupaj al construcției cu auxiliarul postpus în care verbul principal ar avea infinitivul lung (*fire-ar*); Hasdeu (1892, p. 1946) considera că reanaliza de către vorbitori a secvenței de tip *fire-ar* și decupajul diferit—*fi-rear*—ar fi condus la apariția formelor bănațene și istroromâne ale auxiliarului (cu *-re* de la infinitivul lung devenit segmentul lor inițial: *rear fi*, explicație reluată ulterior de mulți susținători ai ipotezei HABERE (Tiktin, 1904 ș.a.).

2.2. Ipoteza **volere*

Încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, auxiliarul condiționalului a fost legat de lat. **volere* < VELLE de Philippide (1894, p. 69), care considera inițial că punctul de pornire al evoluției a fost conjunctivul; explicația detaliată a fost însă oferită de Weigand (1896), care a demonstrat originea auxiliarului în paradigma de indicativ imperfect al lui **volere*—*volebam*; explicația a fost preluată de Philippide (1927, p. 203–204)⁹, Meyer-Lübke (1900, p. 356), Morariu (1925, p. 54–64), Jordan (1928), Capidan (1932), Ivănescu (2000, p. 163), Minuț (2002, p. 155–157), Arvinte (2004, p. LI–LII), Coene & Tasmowski (2006), Pamfil & Dănilă (2009) ș.a.

Argumentele principale în favoarea acestei explicații provin din comparația cu istroromâna, cu graiul bănațean și cu perifrazele din româna mai veche care conțin forme nemodificate ale verbului *a vrea*. Și teoria **volere* se sprijină pe comparația între limbile romanice, reținînd particularitatea acestora de a avea același auxiliar pentru viitor și pentru condițional: HABERE în limbile romanice occidentale, **volere* în română. Forma actuală a auxiliarului ar rezulta din afereza consoanelor inițiale ale verbului (*am* < *vream*, *ați* < *vreați* etc.), probabil și în urma unei reanalize. Poziția frecvent postverbală a auxiliarului în limba veche permite reconstituirea unui proces în care s-a pornit probabil de la infinitivul lung și auxiliarul cu inițiala *v-* aferezată. În *fire-(v)reați* s-ar fi produs o haplogogie, prin căderea silabei repetate *-re*. Arvinte (2004, p. LI) consideră că silaba a căzut din auxiliar—astfel încît auxiliarul păstrează aceeași formă în antepunere sau postpunere, iar infinitivul postpus este lung; *fire*, în *fire-ați*. Se poate însă afirma—cum a făcut-o Weigand (1896), urmat de Meyer-Lübke (1900, p. 356), Morariu (1925, p. 57)—că silaba *s-*a pierdut din forma de infinitiv, astfel încît auxiliarul are în inversiune o formă mai apropiată de origine (*reați*), iar infinitivul antepus este identic cu cel postpus, adică scurt: *fi*, în *fi-reați*¹⁰.

Indiferent de cum s-ar fi produs simplificarea silabei repetate în faze mai vechi, neatestare, ale limbii, e posibil ca secvența de tipul *fi-reați* (verb-auxiliar), circulînd în paralel cu *reați fi* (auxiliar-verb) să fi fost reinterpretată ca incluzînd infinitivul lung (într-o perioadă în care acesta era încă folosit, în variație cu forma scurtată), iar decupajul *fire-ați* să fi influențat și forma antepusă a auxiliarului, producînd sau cel puțin accelerînd procesul de scurtare la *ați*. Formele auxiliarului ar putea fi deci rezultatul unei afereze (a consoanei inițiale *v-*), dar și al unei reanalize a secvenței cu postpunere. Această ipoteză este răsturnarea

⁸Unii autori optează pentru etimologia HABERE, fără a indica însă explicit modul sau timpul din care s-ar fi format auxiliarul; așa stau lucrurile în Rosetti (1978, p. 565; cf. și p. 158, unde se manifestă totuși opțiunea pentru *habuissem* > *aș*).

⁹Philippide (2011, p. 527–528) afirmă că a avut întîietate asupra lui Weigand în explicația auxiliarului prin **volere*, și că tot el a sugerat primul, în cursul său din 1896, că originea auxiliarului s-ar afla în paradigma de imperfect.

¹⁰Philippide (1894, 1927) considera că în inversiunea din dacoromână este totuși vorba de infinitivul lung, dar în exemplele istroromâne folosea decupajul cu infinitiv scurt: *vol'i-reș* 'aș vrea'.

perfect simetrică a ideii destul de răspândite (v. *supra*, §2.1) după care forma inițială *fire-ați* ar fi fost reanalizată *fi-reați*, dînd naștere variantelor istroromâne și bănățene ale auxiliarului.

2.3. Ipoteza paradigmei mixte

O combinație între forme ale celor două auxiliare a fost presupusă de mai mulți autori (menționați de Elson, 1992, p. 363). Frîncu (2009, p. 121–122) consideră că s-ar fi produs o suprapunere de paradigme, astfel că auxiliarul ar proveni din imperfectul lui *volere* pentru persoanele 3sg și 3pl, din prezentul lui HABERE pentru persoanele 2sg, 1pl, 2pl și din imperfectul lui *volere* sau imperfectul lui HABERE pentru persoana 1sg. Din nou, explicația este determinată doar de posibilitatea unor evoluții fonologice, neexistînd nici o justificare semantică în procesul de gramaticalizare a auxiliarului pentru o asemenea încrucișare de verbe și timpuri.

3. Argumente semantice și caracteristici ale traseului gramaticalizării

Un argument important pentru teoria *volere* este oferit de modelul gramaticalizării condiționalului în relație cu viitorul. Așa cum a arătat Fleischman (1982), condiționalul romanic a început prin a fi un *viitor în trecut*. Cele două perifraze—de viitor simplu și de viitor în trecut—s-au gramaticalizat în paralel (deși există discuții asupra posibilei priorități a uneia sau a celeilalte) și în evidentă interrelație, avînd auxiliarul provenit din același verb¹¹.

3.1. Viitorul și condiționalul

Dacă acceptăm ipoteza **volere*, româna se încadrează tipologic între limbile care folosesc același auxiliar și același tipar morfosintactic pentru viitor și condițional („VELLE servește și pentru viitor și pentru condițional”, Jordan, 1928, p. 197) și care derivă condiționalul din viitorul în trecut¹². Este modelul dominant în limbile romanice, dar destul de răspîndit și în alte limbi, din familii diferite; unul dintre cazurile cele mai studiate (și cele mai interesante pentru o comparație cu româna) este cel al modalului *will* din engleză, a cărui formă de prezent este marcă de viitor, iar cea care etimologic avea valoare de trecut (*would*) devine marcă a condiționalului (Bybee, 1995; Iatridou, 2000 etc.).

În româna din secolul al XVI-lea erau complet gramaticalizate atît viitorul de tip *voi face*, cît și condiționalul de tip *aș face*. Frecvența mare a construcției de viitor *voi face* (cu verbul „a vrea”), infinitivul fără *a* și sensul temporal indică o vechime mai mare a acesteia, în raport cu celelalte perifraze de viitor (mai rare, construite cu infinitivul cu *a* sau cu conjunctivul și exprimînd—în cazul perifrazelor cu *a avea*—un sens mai mult modal, de necesitate, decît temporal). Perifraza *voi* + infinitiv reprezintă în epocă viitorul prototipic; este de aceea foarte probabil ca un viitor în trecut format de la ea (prin trecerea auxiliarului de la prezent la trecut) să fi stat la baza evoluției spre valoarea de condițional. Perifraza de tip *va face* (prezent + infinitiv) a permis dezvoltarea unei perifraze *vrea face* (imperfect + infinitiv), tot așa cum ulterior *are să facă* va da naștere viitorului în trecut *avea să facă* (Zafiu, 2013, p. 40; Popescu, 2014).

Viitorul cu *a avea* se va gramaticaliza tîrziu și incomplet; construcția verbului *a avea* cu infinitivul cu *a* (*are a fi*) are în secolul al XVI-lea doar valoare modală, de necesitate—și este oricum destul de rară (Călărășu, 1987, p. 187; Zamfir, 2007, p. 232–241).

Sensurile dezvoltate în diacronie de construcția *aș* + infinitiv—posterioritate în trecut și posibilitate/ ipotetic—sînt tot un argument în favoarea ipotezei *volere*. Titova (1959) sprijinea ipoteza HABERE prin observația că *aș* + infinitiv ar fi avut în textele vechi sens mai curînd de viitor decît de condițional, ceea ce ar fi părut să indice o transformare a construcției—de la o valoare modală de necesitate („are a face”) la una de viitor și apoi de condițional. Apropierea valorilor viitorului și condiționalului și chiar contextele comune (în perioada condițională) nu înseamnă însă echivalență sau suprapunere. Nu sînt precedente care să justifice simpla transformare, în diacronie, a unui viitor în condițional; în schimb, asocierea mărcilor

¹¹Pentru abordări mai noi ale diacroniei condiționalului romanic, v. Parkinson (2009), Vincent (2013), Esher (2013).

¹²S-au făcut și comparații punctuale în interiorul spațiului romanic: imperfectul lui **volere* s-ar fi folosit și în dialectul din Matera (Jordan, 1928, p. 197).

morfologice de viitor cu cele de trecut reprezintă sursa tipică a unui mod al ipoteticului—condiționalul (James, 1982; Bybee, 1995; Iatridou, 2000).

În analiza textelor românești vechi valoarea de condițional prezent sau trecut a fost stabilită de cercetători într-un mod destul de arbitrar, adesea prin simpla posibilitate de substituție cu formele actuale. Pentru o mai bună înțelegere a valorilor perifrazelor în discuție, pornim de la observațiile din Iatridou (2000): ipoteticul este contrafactual sau non-contrafactual, interpretarea contrafactuală fiind o implicatură. Condiționalul perfect este contrafactual; condiționalul prezent poate fi sau nu contrafactual, în funcție de semantismul verbelor și de context. Contrafactualitatea, ca trăsătură semantică, nu se suprapune deci peste opoziția morfologică dintre condiționalul perfect și cel prezent.

Transformările care ne interesează și care conduc către fixarea unor valori modale ale unei perifraze modal-temporale au fost precedate de gramaticalizarea perifrizei modal-temporale pornind de la o îmbinare liberă cu valoare modală¹³. E firesc să presupunem (și prin comparație cu evoluții din alte limbi) că perifraza **volere* + infinitiv a exprimat mai întâi voința, intenția, de la care se ajunge prototipic la exprimarea posteriorității față de momentul enunțării (Bybee et al., 1994, p. 243–279; Heine & Kuteva, 2002, p. 310–311). Viitorul, prin componenta sa semantică de non-realizat, continuă totuși să aibă un statut dublu și ambiguu, putând fi considerat atât mod, cât și timp¹⁴.

Perifraza de viitor (*va* + infinitiv) a putut fi folosită (prin modificarea timpului auxiliarului) ca viitor în trecut (*vrea* + infinitiv):

voi face ‘vreau să fac’ (intenție) → *voi face* ‘voi face’ (viitor)
*vrea(ș)*¹⁵ *face* ‘voiam să fac’ (intenție în trecut) → *vrea(ș) face* ‘aveam/urma să fac’ (viitor în trecut)

Perifraza de viitor în trecut, care are caracteristica de a marca morfologic atât trecutul, cât și viitorul, este în multe limbi sursa tipică pentru expresia ipotezei (contrafactuală), în perioada condițională și în enunțurile deziderative (Iatridou, 2000). Valoarea ipotetică se extinde apoi și asupra prezentului, în enunțuri care pot sau nu fi contrafactuală. O dată cu apariția unei construcții specializate pentru ipoteticul contrafactual cu referire la trecut (condiționalul trecut), prima formă de condițional își restrânge sensul, devenind condițional prezent.

Așadar, o perifrază de tipul *vrea(ș) face* suferă în timp următoarele schimbări semantice:

(I) ‘aveam/urma să fac’ (viitor în trecut) → (II) ‘aș fi făcut’ (ipotetic-contrafactual) → (III) ‘aș face’ (ipotetic-contrafactual sau noncontrafactual)

În etapa a doua, perifraza poate fi echivalentă atât cu un condițional trecut, cât și cu un condițional prezent contrafactual. În etapa a treia, se fixează valoarea sa de condițional prezent. Valoarea temporală din prima etapă poate persista în anumite contexte.

O asemenea schimbare în stabilirea valorii specifice a condiționalului românesc a fost presupusă de Ivănescu (2000), prin analogie cu evoluțiile din celelalte limbi romanice, din greacă etc.: „sensul inițial al formei romanice occidentale, care azi are funcția de ireal prezent, a fost cel de ireal trecut. Acest sens, «aș fi cîntat», a trebuit să-l aibă la origine și irealul prezent românesc” (p. 163).

3.2. Urme ale procesului de gramaticalizare în textele vechi

Pentru a verifica traseul de gramaticalizare descris mai sus, este de stabilit, în primul rînd, dacă în textele vechi perifraza *ar* + infinitiv avea sau nu valoare temporală de *viitor în trecut*. În ciuda a ceea ce s-a susținut de multe ori (Coene & Tasmowski, 2006; Zamfir, 2007 etc.), valoarea de *viitor în trecut* (posterioritate în trecut) pare să fi persistat în secolul al XVI-lea, cu perifraza în subordonare față de un verb dicendi la trecut (1) sau într-un context narativ, coocurentă cu perfectul simplu (2):

¹³ Azzopardi (2013) urmărește această primă fază în gramaticalizarea condiționalului din spaniolă.

¹⁴ Pentru o trecere în revistă recentă a dezbaterilor asupra naturii modale și/sau temporale a viitorului, v. Giannakidou & Mari (2017).

¹⁵ Forma de persoana 1sg *vrea* este atestată în secolul al XVI-lea ca auxiliar al condiționalului; în schimb, *vreaș* este o reconstrucție pornind de la formele actuale *aș* (dacoromână) și *reaș* / *reș* (grai bănățean, istororomână).

- (1) Ei se împlură de nebunii și grăiră unul la altul ce *ară fi* să se facă lu Isus. (CT.1560-1, 125^v) [Lc, 6, 11]
- (2) Cest bărbat prinsu e de jidovi și *ară vrea* ei să-l ucigă; și apropiiai-mă, cu voinicii luai el: știi că rimleanin iaste. (CPr.1566, 115) [Fap, 23, 27]

Pot fi aduse în discuție și exemplele „aberante” din PO.1582, semnalate de Densusianu (1975, p. 572; cf. Zamfir, 2007, p. 326), în care condiționalul este timp narativ, cu valoare de perfect. E foarte probabil să fie vorba de un calc din maghiară, așa cum s-a susținut, dar acesta indică persistența unei anumite valori temporale a perifrazei, care o face compatibilă cu contextele trecutului:

- (3) Și fu lumină. Și vădzu Domnedzeu c-*ară fi* bună lumina (PO.1582, 19) [Gen, 1, 3-4]
- (4) aduse iale la Adam cum să vadză cum *ară chema* iale (PO.1582, 22) [Gen, 2, 19]

Și în alte texte vechi apare acest uz narativ, în genere asociat cu posterioritatea în trecut; secvența biblică din (5-6) este tradusă în general prin timpuri trecute (în originalul grec, primul este un aorist, al doilea un imperfect)¹⁶; condiționalului din CT.1560-1 îi corespunde în NT.1648 și BB.1688 imperfectul:

- (5) Și cîți se-*ară atinge* de el *vindeca-se-ară* (CT.1560-1, 82^v) [Mc, 6, 56]
- (6) Și cîți să *atingea* de el să *vindeca* (NT.1648, 49^r; BB.1688, 779) [Mc, 6, 56]

Ulterior, valoarea temporală dispăre, astfel că despre condiționalul românesc s-a putut spune că este un mod propriu-zis, ilustrînd condiționalul estic (Thieroff, 2010) și nu în primul rînd un timp care dezvoltă și valori modale (opinie adesea susținută în legătură cu condiționalul din franceză). Absența valorii temporale (de viitor în trecut) în româna actuală a fost explicată prin lipsa parametrului SOT ('sequence of tenses'), adică a concordanței temporale (D'Hulst et al., 2004). Absența parametrului explică de fapt de ce nu s-a păstrat valoarea, care trebuie să fi existat în prima fază a gramaticalizării perifrazei.

Valoarea derivată din cea a posteriorității în trecut este cea de posibilitate, de ipotetic¹⁷. Este de presupus că într-o etapă intermediară a gramaticalizării perifraza se referea la fapte trecute (cît timp auxiliarul era perceput ca marcat temporal), avînd implicaturi contrafactice. În textele din secolul al XVI-lea nu par a exista utilizări ale perifrazei *aș face* care să illustreze această valoare (echivalentă cu a unui condițional trecut); valoarea este însă realizată sporadic de varianta *vrea face* (v. *infra*).

Valorile etapei finale a procesului de gramaticalizare, specifice pentru condiționalul prezent, sînt deja prezente în textele din secolul al XVI-lea, actualizîndu-se în perioada condițională (în prezența conjuncției specifice *să* sau *de* 'dacă') ca ipoteză (7), sau, în alte tipuri de enunțuri, ca atenuator (8) sau ca marcator de posibilitate (9):

- (7) *s-aș grăi* cu limbi, ce folos *face-reaș* voao (...)? (CPr.1566, 326) [1Cor, 14, 6]
- (8) *Vrea-reaș* voi toți să grăiți cu limbi (CPr.1566, 326) [1Cor, 14, 5]
- (9) Și cine m-*ară* mine *apăra* a nu mă boteza? (CPr.1566, 36-37) [Fap, 8, 36]

Valoarea contrafactuală este dobîndită contextual, dar este deja stabilizată în comparațiile ireale:

- (10) foarte cu degrabă alergăm, ca cînd *am avea* aripi (Mărg.1691, 8^v)

¹⁶Cf. <http://biblehub.com/interlinear/mark/6-56.htm>.

¹⁷În opoziție cu Fleischman (1982) și cu opinia dominantă, Bybee (1995) consideră că valoarea de ireal nu trebuie derivată din cea de viitor în trecut, fiind pur și simplu un efect al asocierii unei forme modale cu trecutul. O construcție de tipul *voiam să plec* ar lăsa deschise posibilitatea ca acțiunea să se fi realizat sau nu și posibilitatea ca dorința trecută să fie încă valabilă în prezent; de aici ar proveni sensul de condițional prezent.

Perifraza *aș* + infinitiv nu (mai) are în secolul al XVI-lea valoare de condițional perfect, pentru că această valoare este realizată prin perifraza cu verbul *a fi* și participiu—*aș fi făcut*. Așa cum arată Iatridou (2000), marcarea perfectivă impune interpretarea temporală a unei construcții verbale, iar temporalitatea dublu marcată se poate distribui, asigurînd astfel interpretarea de contrafactual în trecut¹⁸. Una dintre mărci (*aș*) funcționează modal, cealaltă (participiul)—temporal.

Perifraza cu valoare de perfect este deja foarte bine reprezentată în textele din secolul al XVI-lea, ceea ce îi poate atesta vechimea. Modelul temporal-aspectual caracteristic pentru limba română din secolele al XVI-lea–al XVII-lea (formă de bază—perifrază progresivă cu *a fi* + gerunziul—perifrază perfectivă cu *a fi* + participiul; v. Frâncu, 1983–1984; Zafiu, 2016, p. 32) presupune o distribuire a valorilor temporal-aspectuale. Perifraza de bază—*ară putea* (11), *ară trebui* (13) și perifraza cu gerunziul—*ară fi fiind* (11, 12) au valoare de condițional prezent¹⁹; perifraza cu participiul—*ară fi pus* (12), *ară fi postit*, *ară fi ținut* (13) are valoare de condițional trecut (contrafactual):

- (11) De *n-ară fi* acesta *fiind* de la Dumnezeu, *n-ară putea* face nemică (cc².1581, 166) [*In*, 9, 33]
 (12) Că de-*ară fi pus* avuția bogății depreună, *n-ară fi* mișeii în nevoie *fiind* nici dinioară (cc².1581, 36)
 (13) Și de-*ară fi postit* ei, și de-*ară fi ținut* să nu mănînce, acmu *n-ară trebui* noa a posti; ce derep ce *n-au postit* ei atunce, noi toțe-am fost căzuți den dulceața raiului (cc².1581, 46)

În exemplele de mai sus, distribuția asimetrică a perifrazelor de condițional reflectă pur și simplu necesitățile semantice ale textului, respectiv referirea ipotezei (în protază) la prezent sau la trecut și referirea consecințelor ei (în apodoză) la prezent.

4. Perifrazele concurente

În textele din secolul al XVI-lea există mai multe perifraze cu valoare condițională construite cu verbul auxiliar *a vrea* într-o formă identică cu cea a verbului predicativ; multe dintre ele vor circula și în secolele următoare, unele păstrîndu-se regional (Frâncu, 2009, p. 122–123, 317–318). Construcțiile alcătuite din auxiliar și infinitiv sînt două, cu auxiliarul la imperfect (*vrea face*) și la perfect compus (*am vrut face*)²⁰; construcția progresivă principală este constituită din imperfectul verbului *a vrea*, infinitivul lui *a fi* și gerunziul verbului lexical (*vrea fi făcînd*). Conform sistemului temporal-aspectual din limba veche, tabloul este completat de construcții cu trecutul verbului *a vrea*, infinitivul lui *a fi* și participiul verbului lexical—*vrea fi făcut*, *am vrut fi făcut* (Densusianu, 1975, p. 571)—, care corespund structural și semantic condiționalului trecut de tipul *aș fi făcut*; construcțiile de mai sus pot da naștere și unor forme supracompuse, folosite destul de rar.

4.1. Controverse

Existența perifrazelor cu imperfectul lui *a vrea* a fost considerată atît un argument în favoarea ipotezei *volere* (dovedind că o variantă a auxiliarului intră în componența unui condițional), cît și un argument contra aceleiași ipoteze—(a) în ideea că ar fi ciudat să se păstreze și să circule în paralel doar momentul

¹⁸ Astfel, „when the aspectual part of the verb is perfective, the past morpheme becomes real; that is, it receives a past tense interpretation and it talks about events of the past” (Iatridou, 2000, p. 237). Cf. James (1982, p. 401).

¹⁹ Caracterizarea perpetuată în studiile lingvistice (Densusianu, 1975, p. 570–571; Rosetti, 1978, p. 565 etc.) a perifrazei cu gerunziul ca avînd valoare de perfect nu are justificare nici în texte și nici în sistemul temporal-aspectual al românei vechi. Zamfir (2007, p. 339–349) descrie cu acuratețe contextele în care apare construcția cu gerunziul, dar apelează la multe artificii interpretative pentru a reconfirma teza valorii ei de perfect. Arvinte (2007, p. 318) descrie folosirile narative ale perifrazei de condițional cu gerunziul în po.1582, perfect similare celei ale perifrazei de condițional prezent. Cf. și Călărășu (1987, p. 231–234).

²⁰ A se vedea Densusianu (1975, p. 571), Zamfir (2007, p. 346–355). Cea de a doua perifrază folosește ca auxiliar o formă compusă, care are priurial auxiliar (ceea ce indică, de altfel, un grad înalt de gramaticalizare a perfectului compus).

inițial și cel final al unei gramaticalizări, nu și treptele intermediare (Tiktin, 1904; Titova, 1959); (b) pentru că perifraza ar avea doar valoare de trecut (posibilitatea nerealizată în trecut), în vreme ce condiționalul prezent cu *aș* are valoare de prezent sau viitor (posibilitate realizabilă sau nu în prezent sau în viitor).

Ambele obiecții pot fi înlăturate.

- (a) Perifraza *vrea* + infinitiv poate fi un caz de refacere cu aceleași elemente, așa cum se mai întâmplă în istoria limbii române, chiar în cazul verbului *a vrea* (*veri* circulă în paralel cu *ori*, *vare* cu *oare*, atestate pînă tîrziu²¹). Ideea a fost formulată de Philippide (1894), care considera că este vorba de o repetare a tiparului—„ca și cum limba ar fi voit să repete vechea procedare” (p. 69); cf. Ivănescu (2000, p. 355). Nu ar fi imposibil nici ca perifraza *vrea* + infinitiv să fie pur și simplu un rest, o variantă cu anumite particularități morfologice, păstrată în paralel cu gramaticalizarea formei reduse. Dacă, așa cum vom susține în continuare (*infra*, §6), *aș* provine dintr-o paradigmă hibridă a lui *a vrea*, legată de perfectul simplu al auxiliarului, este cu atît mai posibilă existența în paralel a perifrazelor cu paradigma regulată a imperfectului.
- (b) Perifraza *vrea* + infinitiv are în cele mai multe cazuri valoare de condițional prezent. Păreră destul de răspîndită că valoarea sa principală ar fi de condițional trecut (Densusianu, 1975, p. 571; Rosetti, 1978, p. 565; Frîncu, 2009, p. 123; Zamfir, 2007, p. 346) provine din reunirea a două uzuri diferite ale perifrizei în limba din secolele trecute—de *viitor în trecut* și de *condițional prezent*—și mai ales din cazurile în care aceasta pare să fie echivalentă cu perfectul. Din acest punct de vedere, tiparul *vrea face* prezintă o similitudine evidentă cu tiparul *ar face*: diferența constă în faptul că *ar face*, gramaticalizat mai devreme, are mai puține utilizări ca viitor în trecut, iar *vrea face* are numeroase utilizări de viitor în trecut și păstrează încă unele utilizări de condițional contrafactual (trecut).

4.2. Perifrazele *vrea* + infinitiv; *vrea* + infinitivul *fi* + participiu

Perifraza cu auxiliarul *a vrea* la imperfect și verbul lexical la infinitiv (*vrea face*) are în primul rînd valoare de viitor în trecut (valoarea inițială a condiționalului romanic și cea deductibilă din formă, prin transpunerea auxiliarului de viitor la un timp trecut). Valoarea se actualizează frecvent în contexte în care timpul narativ este perfectul (în combinație aspectuală cu imperfectul):

- (14) *zise așa, că și adoara se vrea întoarce* într-însul, că încă nu *era* întărit, nici *era* îngrădit cu credință. (CC².1581, 82)
- (15) În casă feciorul *zăcînd era*, nici *știa* acesta pre Hristos, cine iaste, nici dinioară. Cum *vrea putea* întru cela ce nu-l *știa* să crează? (CC².1581, 268–9)
- (16) *au pus* Moisi acoperemînt pe obrazul lui, pînă *vrea intra* a grăi cătră dînsul (BB.1688, 65) [*Ex*, 34, 35]
- (17) întru locul unde *vrea sta* norul, acoló *tăbăria* fiii lui Israil (BB.1688, 102) [*Num*, 9, 17]

În exemplele de mai sus, perifraza poate fi echivalată cu formele actuale ale viitorului în trecut (‘avea să se întoarcă’, ‘avea să poată’, ‘avea să intre’, ‘avea să stea’); parafrizarea prin condițional perfect ‘s-ar fi întors’ este posibilă în exemplul (15), în contextul ipotetic al întrebării.

Exemplele în care perifraza este echivalentă cu un condițional trecut, discutate pe larg de Zamfir (2007, p. 346–349), par a activa valoarea temporală (de imperfect) a auxiliarului, ceea ce permite exprimarea ipoteticului contrafactual cu referire la trecut. Marca morfologică de timp nu este încă total transformată în marcă ipotetică; exemplele ilustrează deci o etapă intermediară de gramaticalizare, care fusese depășită deja de tiparul *aș* + infinitiv (v. *supra*):

- (18) nu *vrea fi zis*, de nu le *vrea părea* că iaste adevărit Dumnezeu. (CC².1581, 475)

²¹ Alte fenomene de recursivitate prin refacerea formei de bază sînt *domnia ta* în raport cu pronumele de politețe *dumneata*, probabil și *nu știi ce* în raport cu adjectivul nehotărît *niște*.

Valoarea de condițional prezent (posibilitate condiționată, ipoteză generică sau referitoare la prezent) este dominantă în texte²²:

- (19) de-*ară fi* meseretatea răotatea, *cădea-se-vrea* tuturor carii sînt în meserătate răi a fi (cc².1581, 402)
 (20) Doară cumva spre Dumnezeu luptători *afla-vă-vreați?* (CPr.1566, 22) [Fap, 5, 39]

Perifraza *vrea lăuda* persistă în secolele următoare și este înregistrată în gramatica bănățeanului Diaconovici Loga (1822). Acesta include în tabelele de conjugare (comune pentru conjunctiv și optativ, persoana 1sg), mai multe serii de forme, etichetate ca prezent—*aș lăuda*, imperfect—*vream lăuda*, perfect—*aș fi lăudat* și mai mult ca perfect—*aș fi fost lăudat* (p. 96–130). Încadrarea nu reprezintă neapărat o confirmare a valorii de trecut a perifrazei, pentru că poate fi influențată de timpul auxiliarului. În secolul al XIX-lea perifraza era încă atestată în toate regiunile, mai ales în Transilvania (Dragomirescu, 2015, p. 209). Pamfil & Dănilă (2009) semnalează uzul actual al construcției în Crișana și Maramureș—cu valoarea de condițional prezent.

Specializarea survenită în timp pentru valoarea de condițional prezent este și în acest caz, ca și pentru *ar* + infinitiv, explicabilă prin existența și utilizarea sistematică (cel puțin în unele texte, precum cc².1581) a perifrazelor care conțin un participiu și care marchează explicit ipoteticul contrafactual în trecut:

- (21) Că de *vrea fi* în sîmbătă acesta *vindecat*, nu *vrea fi tăcut* de acesta evanghelistul. (cc².1581, 267)
 (22) Că ucenicii, de nu *vrea fi știut*, doară ei *se vrea fi* și *săblăznit* și *se vrea fi schimbat*. (cc².1581, 90)

Cu toate că erau bine reprezentate în secolele al XVI-lea–al XVII-lea, perifrazele cu *a vrea* la imperfect au ieșit din uz, păstrîndu-li-se pînă în prezent foarte puține urme regionale. Probabil că dispariția lor este legată de faptul că dublau pur și simplu valorile paradigmelor standard—*aș face* și *aș fi făcut*.

4.3. Perifraza *am vrut* + infinitiv

Perifaza cu verbul *a vrea* la perfect compus, mai rară, are valoarea de viitor în trecut și pe aceea de ipotetic contrafactual cu referire la trecut (adică de condițional perfect):

- (23) Că de-*au vrut vrea* amu a munci, aceasta *n-ară fi prorocit* (cc².1581, 414)
 (24) încă n-ai făcut destul cît *au vrut trebui* și cît *ai vrut putea* face. (cc¹.1567, 313)
 (25) Derept aceaia, frații miei, să *n-au vrut naște* Iisus Hristos, noi *am vrut* toți *peri*; *ce-au născut* drept noi păcătoșii (cc¹.1567, 383)

Diferența față de perifraza cu auxiliarul la imperfect—absența valorii de condițional prezent—poate proveni din marcarea perfectivă (prin participiu).

4.4. Perifraza *vrea* + *să*-conjunctiv

De la viitorul cu *va* (*a vrea*—persoana 3sg, cu sens impersonal) + *conjunctiv* (exemplul 26)²³ se formează un viitor în trecut cu imperfectul verbului *a vrea* (27, 28):

- (26) să ne izbăvim de osînda ceaia ce *va să fie* (cc².1581, 605)
 (27) *începu* lor a grăi ce *vrea* lui *să fie*, că „iată, ieșim întru Ierusalim, și fiul omenesc vîndut va fi maimarilor preuți și cărtularilor” (cc².1581, 87) [Mc, 10, 33]
 (28) Întîi *spuse* Hristos ucenicilor săi ce *vrea să fie* lui (cc².1581, 90)

Perifraza din aromână alcătuită din forma invariabilă *vrea* (imperfectul 3sg al verbului *a vrea*) + conjunctivul prezent (*vrea s-aflu*) (Saramandu, 1984, p. 459; Nevaci, 2006, p. 145–146; Nevaci & Todi, 2009) reprezintă același tipar de construcție, Diferența principală a perifrazei *vrea să facă/vrea s-facu* din româna veche și din aromână față de tipul *vrea face* constă în înlocuirea infinitivului prin subjonctiv, ca urmare a tendinței balcanice de eliminare a infinitivului, generalizată în aromână.

²²Philippide (1888, p. 106) considera că perifraza are valoare de condițional prezent.

²³Viitorul de acest tip a evoluat în dacoromână spre construcția cu particulă invariabilă *o* (sau parțial variabilă: *o/or*): *o să vină*.

5. Paradigmele similare din graiul bănațean și istroromână

În sprijinul ipotezei **volere* au fost aduse de la început (de Weigand, 1896) argumentele asemănării cu perifrazele istroromâne și bănațene, în care legătura auxiliarului cu verbul *a vrea* este evidentă.

În istroromână, formele auxiliarului sînt:

1sg *reș* – 2sg *rei* – 3sg *re* – 1pl *reș* – 2pl *reș* – 3pl *re*
(Philippide, 1927, p. 194–201; Kovačec, 1971, p. 148; 1984, p. 577)

Philippide (1927, p. 194–201) înregistrează și alte variante fonetice, care pot reprezenta și aproximări de transcriere din corpusul folosit: 1sg *raș*, *re*; 2sg *rai*, *rei*; 1pl *reș*, *reș* etc. (cf. și Sârbu & Frățilă, 1998, p. 26).

Formele auxiliarului istroromân pot fi foarte ușor explicate prin afereza lui *v*— inițial și apar ca o verigă intermediară între o paradigmă a verbului *a vrea* și formele și mai scurte ale auxiliarului din dacoromână.

Graiul bănațean are forme asemănătoare:

1sg *reaș* – 2sg *reai* – 3sg *rea* – 1pl *ream* – 2pl *reași* – 3pl *rea*
(Neagoe, 1984, p. 264)

Formele bănațene au atestări de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea la Paul Iorgovici, care—într-o lucrare consacrată limbii literare—le folosește constant la prezentul și perfectul condițional:

(29) Multe exempluri *se reau putea* aduce (Iorgovici.1799, 137)

(30) de le *ream fi cunoscut*, *ream zice* (Iorgovici.1799, 147)

O diferență între formele utilizate de Iorgovici și cele înregistrate ulterior în dialect este terminația *-u*, pentru 3pl—inovație a graiului bănațean la formele de imperfect, atestată din secolul al XVI-lea (Gheție, 1994, p. 124) și preluată de limba literară. Prezența terminației ar indica faptul că auxiliarul era încă asociat imperfectului din care provenea²⁴.

Formele istroromâne și bănațene au în primul rînd valoarea de ipotetic non-contrafactual și corespund foarte bine, atît formal, cît și semantic, condiționalului prezent de tip *aș* + infinitiv, păstrat aproape neschimbat din secolul al XVI-lea pînă în prezent.

Legătura acestei serii de forme cu cea a auxiliarului *aș*, *ai*, *are* etc. a fost explicată de adversarii teoriei **volere* ca influență tîrzie, prin contaminare între auxiliarul *vrea* (tiparul discutat în §4.1) și seria *aș*. Este însă plauzibil ca istroromâna și graiul bănațean să fi păstrat pur și simplu faze intermediare ale scurtării auxiliarului. Singurele forme care nu se pot explica prin prezența/absența segmentului *re-* sînt cele de persoana 3sg și pl: *ară* / *are* / *ar* vs. *rea* / *reau*.

Condiționalul perfect este o perifrază care conține un element suplimentar marcat ca ‘perfect’: în graiul bănațean, este vorba de aceeași structură cu a perfectului condițional standard (*am fi cunoscut*): *ream fi cunoscut* [exemplul (30), *supra*]. Situațiile semnalate în Neagoe (1984, p. 264) ca perifraze arhaice de condițional perfect—de tipul *vream cînta* (1sg)—par a fi exemple de viitor în trecut în care auxiliarul a primit desinențele mai noi ale imperfectului. În istroromână, perfectul este format diferit: cu participiul lui *a fi*, verbul lexical rămînînd la infinitiv (*reș fost cînta*, Kovačec, 1984, p. 577).

6. Ipoteză morfologică

Două dintre formele auxiliarului au ridicat multe dificultăți în încercarea de explicare a originii lor: persoana 1sg *aș* și 3sg și pl *ară/are/ar*. Celelalte forme sînt ușor de explicat pornindu-se de la imperfectul *VOLEBAM*, care a produs, prin evoluții fonologice regulate, seria (atestată în secolul al XVI-lea):

²⁴Trebuie totuși precizat că *reau* pare a fi singura formă de persoana 3—sg și pl. (*reau sta cineva*, Iorgovici.1799, p. 247).

1sg *vrea* – 2sg *vreai* – 3sg=3pl *vrea* – 1pl *vream* – 2pl *vreați*²⁵

Pentru *aș*, Philippide (1894, p. 70) a propus o explicație prin adăugarea particulei *și* < SIC, cu rol deictic și de intensificator. Preluată și de alții, ideea a rămas destul de neconvingătoare, fără sprijinul unor evoluții similare care să sugereze o regularitate. Rosetti (1978) presupunea doar pentru *aș* originea în mai mult ca perfectul conjunctiv latin al verbului HABERE—HABUISSEM.

Mai credibilă este explicația apariției finalei *-ș* prin analogia cu desinența de 1sg a unor perfecte tari, etimologice (*ziș(i)*, *duș(i)*, *merș(i)*, *spuș(i)* etc.). Tiktin (1904) a presupus apariția acestui *-ș* analogic în paradigma provenind din prezentul lui HABERE; Bugeanu (1970) considera că desinența analogică s-a adăugat, din nevoia de diferențiere, unor forme provenite tot din perfectul lui HABERE. Frâncu (2009, p. 121) sugerează că terminația analogică s-ar fi adăugat la imperfectul paradigmei mixte VOLEBAM/HABEBAM.

Pentru *ară/are/ar*, evoluția fonetică a fost reconstituită în mai multe feluri. Susținătorii ipotezei HABERE (cu forma de prezent) au considerat că forma *ară* reflectă pronunția dură a lui *r*, în vreme ce *are* și *ar* sînt rezultatele firești ale evoluției fonetice²⁶. În ipoteza **volere (a vrea)*, se presupune că se ajunge la formele de persoana 3sg și 3pl prin căderi regulate de sunete, prin modificarea pronunției sonantei *r* sau prin metateză:

- (a) **volebat* > *reare* > *are* > *ar* (Arvinte, 2004, p. LI)
- (b) VOLEBAT > **voare* > *vare* > *are*; *ară* prin velarizarea lui *e* după *r*; *ar* prin căderea vocalei finale (Frâncu, 2009, p. 121–122)

Paradigma auxiliarului s-ar putea însă explica și prin contaminarea între paradigmele de imperfect și perfect simplu ale lui **volere/vrea*²⁷. Cum procesul de formare a condiționalului este probabil ulterior românei comune, pentru că nu se regăsește aceeași construcție în toate dialectele sud-dunărene (Caragiu-Marioșeanu, 1969, p. 272), nu este nevoie să se recurgă la etimonul latin îndepărtat, explicația putînd porni de la paradigmele reconstituite pentru româna veche sau chiar atestate în primele texte. Româna ar fi mai aproape de situația din italiană, în care auxiliarul condiționalului provine din perfectul latinesc (Meyer-Lübke, 1895; Rohlf, 1968). Contaminarea s-ar putea explica formal prin nevoia de a marca persoana (imperfectul avînd prea multe sincretisme) și ar fi acceptabilă semantic, în perspectiva comparației interlingvistice, pentru că atît imperfectul, cît și perfectul pot deveni sursă a ipoteticului contrafactual. Absența doar a perifrazelor cu perfectul simplu din seria cu verbul *a vrea* păstrat integral (v. *supra*, §4) ar susține această explicație, dacă presupunem că în conștiința vorbitorilor *aș* + infinitiv era încă legat de perfectul simplu (și de aceea putea fi folosit ca timp narativ în vechile traduceri). În acest caz, nu am mai vorbi de *vrea* + infinitiv ca despre un rest sau o refacere, ci despre o paradigmă înrudită (*a vrea* la timp trecut + infinitiv) cu *ar* + infinitiv.

În secolul al XVI-lea, *a vrea* avea formele de perfect simplu (Zamfir, 2007, p. 94):

vruî, vruși, vru, vrum, vrut, vrură

Pentru ca din contaminarea celor două paradigme să obținem rezultatul atestat în secolul al XVI-lea—paradigma auxiliarului de condițional—e nevoie să presupunem o desinență analogică la persoana 1sg—o formă *vruș(i)*, omonimă cu actualul 2sg, precum și o extindere a desinenței *ră* de la 3pl la 3sg. Ambele extinderi se bazează pe sincretisme existente în diferite puncte ale sistemului verbal românesc (1sg=2sg, 3sg=3pl).

Așadar, la originea formelor actuale ale auxiliarului, dar și a variantelor din istroromână și graiul bănățean, poate sta contaminarea paradigmei de imperfect cu cea de perfect simplu, la persoanele 1sg, 3sg și 3pl:

²⁵A se vedea Densusianu (1975, p. 701), cu excepția formei de persoana 2pl.

²⁶De fapt, este obscură și originea formei *are* din prezentul verbului *a avea*.

²⁷Verbul *a vrea* are și alte contaminări de paradigme atestate (imperfectul modern *vroiam*).

<i>vrea</i> / * <i>vruș</i>	→	(<i>vr</i>) <i>eaș</i> / <i>reaș</i> / (<i>vr</i>) <i>aș</i> > <i>aș</i>
<i>vreai</i>	→	(<i>vr</i>) <i>eai</i> / <i>reai</i> / (<i>vr</i>) <i>ai</i> > <i>ai</i>
<i>vrea</i> / <i>vru+ră</i>	→	(<i>vr</i>) <i>eară</i> / <i>reară</i> / (<i>vr</i>) <i>ară</i> > <i>ară</i>
<i>vream</i>	→	(<i>vr</i>) <i>eam</i> / <i>ream</i> / (<i>vr</i>) <i>am</i> > <i>am</i>
<i>vreați</i>	→	(<i>vr</i>) <i>eați</i> / <i>reați</i> / (<i>vr</i>) <i>ați</i> > <i>ați</i>
<i>vrea</i> / <i>vrură</i>	→	(<i>vr</i>) <i>eară</i> / <i>reară</i> / (<i>vr</i>) <i>ară</i> > <i>ară</i>

Contaminarea între formele de perfect simplu și de imperfect a avut loc și în unele dialecte italienești, menționate de Meyer-Lübke (1895, p. 402)²⁸ și descrise de Rohlfs (1968, p. 344–345).

Variantele în care doar *v-* inițial este aferezat corespund formelor din inversările din limba veche și celor păstrate în graiul bănățean și în istroromână. Un singur exemplu din secolul al XVI-lea (discutat pe larg și de Zamfir, 2007, p. 333, care îl consideră o „formă bizară”) poate fi interpretat ca o păstrare a variantei mai lungi a auxiliarului, în contextul unei identități între consoana inițială pierdută și inițiala cliticului pronominal²⁹:

(31) *de-ați fi fost den lume fiind, lumea v-reară fi iubit* (cc².1581, 522, 524) [*In*, 15, 19]

Forma apare de două ori: în textul evanghelic (care cuprinde, cum se știe, un nivel de limbă mai vechi decât comentariul omiletic) și în reluarea sa fragmentară, în explicații. Repetarea identică face ca această atestare izolată să fie mai puțin contestabilă, să nu poată fi deci redusă la o simplă eroare de grafie.

7. Concluzii

Propunem pentru explicarea formării condiționalul românesc următorul traseu: în paralel cu gramaticalizarea viitorului simplu, alcătuit din infinitiv și din prezentul verbului *a vrea*, s-a gramaticalizat și o perifrază de viitor în trecut, alcătuită din infinitiv și dintr-o paradigmă mixtă, obținută prin contaminarea formelor de perfect simplu și imperfect ale verbului *a vrea* (*vreaș*, *vreai*, *vreară*, *vream*, *vreați*, *vreară*). Viitorul în trecut (asocierea dintre posterioritate incertă și trecut) a stat, ca în multe alte limbi, la baza dezvoltării unui sens ipotetic contrafactual. Des folosite în postpunere (într-o perioadă când în limbile romanice occidentale auxiliarul viitorului și al condiționalului s-au fixat în această poziție, devenind chiar desinențe), formele auxiliarului ar fi suferit o scurtare, prin simplificare fonetică și în urma reinterpretării segmentului *re-* ca aparținând infinitivului. Formele scurte *aș*, *ai*, *ară*, *am*, *ați*, *ară* și-ar fi pierdut în parte legătura cu verbul *a vrea*, accelerându-li-se specializarea ca mărci ale ipoteticului³⁰. Totuși, ele au mai păstrat o vreme (în secolul al XVI-lea) sens temporal, apărând și în contextele perfectului simplu, ca viitor în trecut. Valoarea ipotetică s-a diferențiat ca ipotetic referitor la prezent și viitor vs. ipotetic referitor la trecut, prin crearea perifrizei în care apare participiul: *aș face* vs. *aș fi făcut*.

Alte construcții similare, conținând verbul *a vrea* la imperfect și la perfect compus, au avut un ritm mai lent de gramaticalizare (sau au început procesul mai târziu). În secolul al XVI-lea, mai ales perifriza

²⁸ „Dans les patois du Nord comme du Sud, les uns employaient jadis, les autres connaissent encore une flexion mélangée, c-à-d. qu'ils ont fait choix de l'imparf. pour les 1re et 3e p. sing. e 3e plur., du parfait pour les autres formes: de là *-ia*, *-esti*, *-ia*, *-emmo*, *-este*, *-iano*” (Meyer-Lübke, 1895, p. 402). Surprinzător, tiparul amestecului de forme este identic cu cel pe care îl presupunem în română, dar distribuția este inversă: persoanele 1sg, 3sg și 3pl ar fi cele provenite de la perfect.

²⁹ Editorii transcriu secvența *vreară* (imaginea este reprodusă în Anexa A), dar contextul impune clar identificarea inițialei *v-* ca aparținând cliticului de persoana 2pl. În traducerea evanghelică din CT.1560-1, perioada condițională cuprinde cliticul pronominal și perifriza de condițional fără participiu („condiționalul prezent”), cu auxiliarul inversat: „De *ați fi fost* den lume, lumea amu a sa *iubi-v-ară*” (CT.1560-1, 221^v).

³⁰ Se poate face o analogie cu viitorul de tip *voi* + infinitiv: acesta începe să fie în variație, cu perifriza identică sintactic, cu auxiliarul aferezat: *oi* + infinitiv. Valorile modale și evidențiale („prezumtivul”) apar la ambele forme, dar în timp forma *oi* + infinitiv se specializează tot mai mult pentru evidențialitate. Un proces similar poate să se fi petrecut și cu perifriza *vreaș* + infinitiv, în momentul în care a intrat în variație cu perifriza aferezată *(*e*)*aș* + infinitiv: aceasta din urmă, cu legătura etimologică obscurizată, a intrat într-un proces accelerat de specializare pentru valoarea condițională. Ambele forme au continuat însă să circule.

cu imperfectul verbului *a vrea* (*vrea, vrei, vrea, vream, vreați, vrea + face*) este destul de frecventă, cu auxiliarul mai ales antepus. Valorile sale principale sînt de viitor în trecut și de ipotetic referitor la prezent; și în acest caz s-a creat o perifrază cu temporalitate dublu marcată, specializată pentru ipoteticul trecut contrafactual (*vrea fi făcut*). Variantele viitorului în trecut și ale ipoteticului (condițional) se păstrează: *aș face* ca formă standard, *reaș face* în istroromână, graiul bănățean și izolat în alte zone, *vrea face* în unele graiuri de nord.

Explicația prin forme de trecut ale verbului *volere/vrea* este singura care poate da coerență datelor, pentru că le integrează într-un proces de gramaticalizare unitar și previzibil, manifestat în multe alte limbi. Obiecțiile semantice care i s-au dus sînt irelevante, pentru că nu țin cont de desfășurarea procesului de formare a unui mod al ipoteticului, în care trecerea de la valoarea temporal-modală la cea modală—de ipotetic contrafactual și non-contrafactual—este normală și frecvent atestată. Păstrarea unor resturi din vechea valoare temporală sau utilizarea în contexte ipotetice de prezent vs. trecut nu contrazic înrudirea formelor, pentru că fac parte din același proces, în etape diferite. Obiecțiile formale pot fi respinse prin presupunerea contaminării între paradigma perfectului simplu și a imperfectului. Perifrazele cu *a vrea* din limba primelor texte și din aromână confirmă productivitatea tiparului, iar formele din graiul bănățean și istroromână sînt pur și simplu variante, uneori abandonate pe parcurs din cauza echivalenței și a concurenței dintre ele, ale unui proces de gramaticalizare comun, cu variații interne și ritmuri diferite.

Bibliografie

A. Corpus

- A.1620 = *Alexandria*, în Zgraon, Fl. (ed.), *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. 11, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.
- BB.1688 = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, Domnul Țării Românești, Editura Institutului Biblic, București, 1977.
- CC¹.1567 = Coresi, *Tîlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ed. V. Drimba, Editura Academiei, București, 1998.
- CC².1581 = Coresi, *Cartea cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, ed. S. Pușcariu & Al. Procopovici, Atelierele Grafice Socec, București, 1914.
- CPr.1566 = *Texte de limbă din secolul XVI*, IV. *Lucrul apostolesc tipărit de diaconul Coresi la 1563*, ed. I. Bianu, Cultura Națională, București, 1930.
- CT.1560–1 = Coresi, *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăști. 1574*, ed. Fl. Dimitrescu, Editura Academiei, București, 1963.
- CV.1563–83 = *Codicele Voronețean*, ed. M. Costinescu, Editura Academiei, București, 1981.
- Diaconovici Loga.1822 = C. Diaconovici Loga, *Gramatica românească (Buda, 1822)*, ed. O. Șerban & E. Dorcescu, Editura Facla, Timișoara, 1973.
- Iorgovici.1799 = P. Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, ed. D. Bogdan Dascălu & C. Dascălu, Editura Facla, Timișoara, 1979.
- Mărg.1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, ed. R. Popescu, Editura Libra, București, 2001.
- MI~1620 = *Manuscrisul de la Teud*, ed. M. Teodorescu & I. Gheție, Editura Academiei R.S.R., București, 1977.
- NT.1648 = *Noul Testament*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 1998.
- PH.1500–10 = *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. I. Gheție & M. Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005.
- PO.1582 = *Palia de la Orăștie*, I. *Textul*, ed. V. Arvinte, I. Caproșu & Al. Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005.
- Prav.1646 = *Carte românească de învățătură, 1646*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1961.
- Prav.1652 = *Îndreptarea legii, 1652*, ed. A. Rădulescu, Editura Academiei, București, 1962.
- SA.1683 = Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de aur*, ed. A. Goția, Editura Minerva, București, 1984.

B. Referințe

- Arvinte, V. (2004). *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Arvinte, V. (2007). *Normele limbii literare în Palia de la Orăștie*, în Gafton, Al. & Arvinte, V., *Palia de la Orăștie (1582)*, II. *Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 259–412.
- Azzopardi, S. (2013). *Valor aspecto-temporal y usos modales del condicional a la luz de la noción de gramaticalización*, în Cabedo Nebot, A., Aguilar Ruiz, M. & López-Navarro Vidal, E. (eds), *Estudios de Lingüística: investigaciones, propuestas y aplicaciones*, Tecnolingüística, Valencia, p. 337–347, [online].
- Bugeanu, D. (1970). *Formarea condiționalului în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, vol. XXI, nr. 5, p. 543–563.

- Bybee, J.L. (1995). *The semantic development of past tense modals in English*, în Bybee, J.L. & Fleischman, S. (eds), *Modality in Grammar and Discourse*, John Benjamins, Amsterdam, p. 503–517, [Crossref](#).
- Bybee, J.L., Perkins, R. & Pagliuca, W. (1994). *The Evolution of Grammar*, University of Chicago Press, Chicago / London.
- Capidan, T. (1932). *Aromânii. Dialectul aromân*, Imprimeria Națională, București.
- Caragiu-Marioțeanu, M. (1969). *Verbul*, în Rosetti, Al. (coord.), *Istoria limbii române*, II, Editura Academiei R.S.R., București, p. 254–278.
- Călărășu, C. (1987). *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, Tipografia Universității din București, București.
- Coene, M., Tasmowski, L. (2006). *On the Balkan-Slavic origins of the Romanian conditional*, în „Revue roumaine de linguistique”, vol. LI, nr. 2, p. 321–340.
- Densusianu, O. (1975). *Opere*, II. *Histoire de la langue roumaine*, ed. B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, Editura Minerva, București; ed. I: 1901–1938.
- Dragomirescu, A. (2015). *Verbul*, în Chivu, Gh. et al. (eds), *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*, ed. revăzută și adăugită, Editura Academiei Române, București, p. 185–222.
- D’Hulst, Y., Coene, M. & Avram, L. (2004). *Syncretic and Analytic Tenses in Romanian. The Balkan Setting of Romance*, în Mišeska Tomić, O. (ed.), *Balkan Syntax and Semantics*, John Benjamins, Amsterdam, p. 355–374, [Crossref](#).
- Elson, M. (1992). *A Latin Source for the Conditional Auxiliary in Romanian*, în „Zeitschrift für Romanische Philologie”, vol. 108, nr. 5–6, p. 360–375, [Crossref](#).
- Esher, L. (2013). *Future and conditional in Occitan: a non-canonical morpheme*, în Cruschina, S., Maiden, M. & Smith, J.C. (eds), *The Boundaries of Pure Morphology. Diachronic and Synchronic Perspectives*, Oxford University Press, Oxford, p. 95–115, [Crossref](#).
- Fleischman, S. (1982). *The Future in Thought in Language. Diachronic Evidence from Romance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Frâncu, C. (1983–1984). *Geneza și evoluția timpurilor verbale suprapuse în limba română*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, vol. XXIX, p. 23–62.
- Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
- Gheție, I. (1994). *Introducere în dialectologia istorică românească*, Editura Academiei Române, București.
- Giannakidou, A. & Mari, A. (2017). *A unified analysis of the future as epistemic modality: The view from Greek and Italian*, în „Natural Language and Linguistic Theory”, [Crossref](#).
- Hasdeu, B.P. (1892). *Etymologicum magnum Romaniae*, II, Editura Socec, București.
- Heine, B. & Kuteva, T. (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*, Cambridge University Press, Cambridge, [Crossref](#).
- Iatridou, S. (2000). *The Grammatical Ingredients of Counterfactuality*, în „Linguistic Inquiry”, vol. 31, nr. 2, p. 231–270, [Crossref](#).
- Jordan, I. (1928). *Dialectele italiene de sud și limba română. V. Sintactice*, în „Arhiva”, vol. 35, nr. 3–4, p. 181–204.
- James, D. (1982). *Past tense and the hypothetical. A cross-linguistic study*, în „Studies in Language”, vol. 6, nr. 3, p. 375–403, [Crossref](#).
- Ivănescu, G. (2000). *Istoria limbii române*, ed. a II-a, Editura Junimea, Iași.
- Kovačec, A. (1971). *Descrierea istororomânei actuale*, Editura Academiei R.S.R., București.
- Kovačec, A. (1984). *Istororomâna*, în Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, p. 550–590.
- Lombard, A. (1954–1955). *Le verbe roumain. Étude morphologique*, I–II, C. W. K. Gleerup, Lund.
- Meyer-Lübke, W. (1895). *Grammaire des langues romanes*, II. *Morphologie*, Welter, Paris.
- Meyer-Lübke, W. (1900). *Grammaire des langues romanes*, III. *Syntaxe*, Welter, Paris.
- Minuț, A.-M. (2002). *Morfosintaxa verbului în limba română veche*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- Morariu, L. (1925). *Morfologia verbului predicativ român*, I, în „Codrul Cosminului. Buletinul «Institutului de Istorie și Limbă»”, vol. 1 (1924), p. 1–95.
- Neagoie, V. (1984). *Subdialectul bănățean*, în Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, p. 240–283.
- Nevaci, M. (2006). *Verbul în aromână. Structură și valori*, Editura Academiei Române, București.
- Nevaci, M., Todi, A. (2009). *The Grammaticalization of Perfect Auxiliaries in Romanian. Historical and Dialectal Aspects*, în „Revue roumaine de linguistique”, vol. LIV, nr. 1–2, p. 137–150.
- Pamfil, C.-G. & Dănilă, E. (2009). *Originea condițional-optativului românesc în concepția lui A. Philippide*, în „Philologica Jassyensia”, vol. V, nr. 1, p. 69–77.
- Papahagi, T. (1925). *Graii și folklorul Maramureșului*, Cultura Națională, București.
- Parkinson, J. (2009). *A Diachronic Study into the Distributions of Two Italo-Romance Synthetic Conditional Forms*, Ph.D. thesis, University of St. Andrews, [online](#).
- Philippide, A. (1888). *Introducere în studiul limbei și literaturii române*, Editura Librăriei Frații Șaraga, Iași.
- Philippide, A. (1894). *Principii de istoria limbii*, Editura Librăriei Frații Șaraga, Iași.
- Philippide, A. (1927). *Originea românilor, II. Ce spun limbile română și albaneză*, Tipografia Viața Românească, Iași.

- Philippide, A. (2011). *Istoria limbii române*, ed. de G. Ivănescu, C.-G. Pamfil și L. Botoșineanu, Polirom, Iași.
- Popescu, C.M. (2013). *Viitorul și condiționalul în limbile romanice. Abordare morfosintactică și categorizare semantică din perspectivă diacronică*, Editura Universitaria, Craiova.
- Popescu, M. (2014). 'Viitorul în trecut' în limba română contemporană. Un punct de vedere semantico-pragmatic, în „Revista de Filologia Română”, vol. 31, nr. 1, p. 111–125, [Crossref](#).
- Rohlf, G. (1968). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, II. *Morfologia*, Einaudi, Torino.
- Rosetti, A. (1932). *Limba română în secolul al XVI-lea*, Cartea Românească, București.
- Rosetti, A. (1978). *Istoria limbii române. De la origini până în secolul al XVII-lea*, ed. a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Saramandu, N. (1984). *Aromâna*, în Rusu, V. (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, p. 432–476.
- Sârbu, R. & Frățilă, V. (1998). *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Editura Amarcord, Timișoara.
- Theodorescu, M. (1978). *Condiționalul*, în Dimitrescu, F. (ed.), *Istoria limbii române. Fonetică. Morfosintaxă. Lexic*, Editura Didactică și Pedagogică, București, p. 320–322.
- Thieroff, R. (2010). *Moods, Moods, Moods*, în Rothstein, B. & Thieroff, R. (eds), *Mood in the Languages of Europe*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, p. 1–29, [Crossref](#).
- Tiktin, H. (1904). *Die Bildung des rumänischen Konditionalis*, în „Zeitschrift für romanische Philologie”, vol. 28, nr. 6, p. 691–704, [Crossref](#).
- Titova, V.P. (1959). *O problemă litigioasă a morfologiei istorice românești (originea condiționalului)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, vol. X, nr. 4, p. 561–571.
- Vincent, N. (2013). *Compositionality and change in conditionals and counterfactuals in Romance*, în Cruschina, S., Maiden, M. & Smith, J.C. (eds), *The Boundaries of Pure Morphology. Diachronic and Synchronic Perspectives*, Oxford University Press, Oxford, p. 116–136, [Crossref](#).
- Weigand, G. (1896). *Die Bildung des Imperfecti Futuri—Konditionalis, Optativi—im Rumänischen*, în „Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache”, vol. III, p. 139–161.
- Zafiu, R. (2013). *Mood, tense, and aspect*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Grammar of Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 24–65.
- Zafiu, R. (2016). *The syntax of moods and tenses*, în Pană Dindelegan, G. (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford University Press, Oxford, p. 14–52, [Crossref](#).
- Zamfir, D.-M. (2007). *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea—al XVII-lea)*, II, Editura Academiei Române, București.

Anexa A.

